

УДК 330.567.2/4

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНІСТІ ТА КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

*Фомішин С.В. - к.е.н., професор,
Ярченко Ю.В. - к.і.н., доцент, ХНТУ*

Постановка проблеми. Науковий світ по-різному називає суспільний лад початку третього тисячоліття: постіндустріальне, постекономічне, інформаційне суспільство, нова економіка, економіка знань. Кожна з назв, зазначає український дослідник Л.Г. Мельник, відображає певні риси майбутнього суспільства [9, с.10]. Зокрема, постіндустріальне – тому, що йде за індустріальним ладом, заснованому на системі великомасштабного машинного виробництва. Постекономічне – тому, що воно може втратити звичні атрибути економічних відносин (приватна власність; праця, заснована на добровільних економічних угодах; ринковий обмін та ін.), на яких будується сьогоденне індустріальне суспільство. Суспільство знань - тому що на частку нових знань, які втілюються в технології, обладнання, організацію виробництва, у розвинених країнах світу припадає від 70 до 80% приросту ВВП. З усього обсягу знань, вимірних у фізичних одиницях, яким володіє людство, 90% отримано за останні 30 років, так само, як 90% із загального числа вчених і інженерів, підготовлених за всю історію цивілізації, - наші сучасники. Це найбільш явні ознаки переходу від економіки, яка базується на використанні природних ресурсів, до економіки, заснованої на знаннях.

Стан вивчення проблеми. Існуюча література з економіки знань(ЕЗ) найбільш поширена в західній економічній думці. Погляди на ці проблеми представлені в дослідженнях таких відомих світових учених – економістів, як Д. Амідон, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Г. Кан, М. Кастельс, І. Масуд, Ф. Махлуп, Т. Сакайя, Р. Солоу, Дж. Стігліц, Е. Тоффлер, Т. Стюарт, Д. Тапскотт, Д. Шнайдер та ін. Серед російських учених найбільш відомі прізвища А. Абалкіна, Г. Дилigentського, А. Добриніна, В. Іноземцева, Н. Іванова, С. Курганського, Ю. Яковця. В Україні серед дослідників цих процесів можна відмітити праці Н. Борецької, А.Гальчинського, В.Геєця, С. Губанова, Є. Лібанової, Б. Малицького, О. Палій, В. Скуратівського та ін. Останніми роками в світовій і вітчизняній літературі спостерігається своєрідний сплеск досліджень такого роду. Він пов'язаний із тим, що становлення економіки знань має серйозні наслідки для подальшого національного розвитку і благополуччя країн.

Завдання і методика досліджень. Значимість «економіки, заснованої на знаннях» пов'язана з подальшим розвитком і розгортанням зазначених процесів у світовому господарстві, необхідністю їх подальшого дослідження з ціллю: розглянути теоретичні аспекти становлення економіки знань у контексті світової економічної теорії, уточнення визначення економічної категорії «економіки знань».

Результати досліджень. У результаті вивчення процесів, що відбуваються в області виробництва і використання ресурсу «знання» в світовій практиці,

ученими-дослідниками підтверджено початок інтенсивного процесу формування економіки знань у найбільш розвинених країнах світу. Нині термін «економіка знань», поряд з терміном «економіка, що базується на знаннях», використовується для визначення типу економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань є джерелом росту. Побудова економіки знань сьогодні проголошено першочерговим за важливістю напрямом економічної політики в усіх розвинених країнах. В умовах глобалізації та інтеграції України також не може бути осторонь цих тенденцій, і орієнтація на економіку знань повинна бути включена в число її національних пріоритетів.

Чітке розуміння специфіки цього явища на сучасному етапі його становлення як нової форми організації економічних і соціальних відносин, безумовно, необхідне для правильного сприйняття й осмислення процесів, що відбуваються і вимагає уточнення її дефініції. Нагадаємо, що проблема дефініції економічної категорії - одна з центральних у будь-якій науці.

Різні автори й економічні школи по-різному трактують поняття ЕЗ. Так, українські економісти А. Гальчинський і П. Єщенко відмічають: економіка знань – це економіка, яка за своїм сутнісним визначенням є повноформатною соціальною економікою [2, с.142]. За визначенням американських економістів О. Тоффлера, економіка знань – це економіка символів [11, с. 503], «новий спосіб, який принципово відрізняється від усіх попередніх і в цьому сенсі є переломним явищем соціального життя» [13, с.89-91]; і Д. Томаса - економіка знань – новий тип соціально-економічного розвитку, в якому знання є головним фактором, а виробництво знань – джерелом зростання [14, р.243]. У доповіді ОЕСД про людський розвиток зазначено: «... економіка знань виступає засобом виробництв, який набуває важливого практичного значення в новому тисячолітті [7, с.450]. Фахівці Світового банку під економікою, заснованої на знаннях, пропонують розуміти «економіку, яка створює, поширює і використовує знання для прискорення власного зростання та підвищення конкурентоспроможності»; нові знання не обов'язково повинні відноситися до сфери високих технологій, у тому числі інформаційних (наприклад, можливо використання нових методів у сільському господарстві, підвищення ефективності традиційних виробництв за допомогою інформаційних технологій та ін.) [3, с.15-25]. Російський дослідник І. Матеров під новою (знаннямною), що розвивається в даний момент часу економікою, розуміє «якісно новий технологічний рівень усього народного господарства, включаючи діючі продуктивні сили суспільства» [8, с. 3]. Як бачимо, наведений вище перелік визначень (з великої кількості наявних) мають відмінності. Кожне з них, на наш погляд, має деякі недоліки. У цілому, вони виражаються в неповному тлумаченні, відсутності чіткого визначення, обмеженні характеристик цієї категорії та ін.

З урахуванням характеристики сучасної економіки як економіки знань необхідно розглянути, що являють собою «знання». На наш погляд, більш точне відображення поняття «економіка знань» уможливило розгляд категорії «знання», дане відомим дослідником М. Кастельє [6, с.116], який оперує визначенням Д. Белла: «знання – сукупність організованих висловлювань про факти чи ідеї, що представляють обґрунтоване судження або експериментальний результат, які передаються іншим за допомогою деякого засобу комунікації в деякій система-

тизований формі». Нагадаємо, що Д. Белл [3, с.21] сформулював три основні риси, які відрізняють сучасне йому суспільство від попередніх:

- перехід від індустріального до сервісного суспільства;
- вирішальне значення знання для здійснення технологічних інновацій;
- перетворення нової інтелектуальної технології в ключовий інструмент аналізу і теорії прийняття рішень.

Відомий російський дослідник В. Іноземцев [5, с. 3-5] відокремлює такі сучасні особливості знання:

- знання – це унікальні, й одночасно не знищені блага в процесі їх «споживання»;
- знання можна відтворити і передавати за дуже низькою ціною;
- знання може отримати ціну, якщо тільки воно захищено якою-небудь монополією;
- ціну знання важко встановити згідно і з законом попиту і пропозиції, оскільки інформація в принципі неподільна і покупці не можуть до кінця зрозуміти, як оцінити товар, поки вони не куплять його;
- природа знань така, що вкрай важко підтримувати монополію на інформацію;
- наукове знання, стаючи предметом суспільного надбання, не відчужується ні від їх творців, ні від того, хто ними користується, навіть, якщо вони є об'єктами купівлі – продажу.

Досліджуючи роль знань у процесі виробництва, М. Кузнецова [4] відзначає, що вирішальна їх роль у даному випадку обумовлена тим, що суспільний розвиток усе більше залежить не від матеріальних факторів виробництва, а від здатності індивіда одержувати і використовувати нові знання. Більш того, за своїми якостями і властивостями знання відрізняються від традиційних факторів виробництва. У них суперечливо поєднуються справжня необмеженість з рідкістю, об'єктивний характер – з суб'єктивізмом, невичерпного – зі здатністю до тиражування. Знання є органічною складовою процесу суспільного виробництва. Праця індивідуума, який володіє інформацією і знаннями, перестає бути просто раціональною діяльністю. Це творчий процес, який важко оцінити конкретними показниками, оскільки чим більшого обсягу знань вимагає виробничий процес, чим більше знань використовується, тим більше в ньому творчості, тим більше накопичується нових знань. У цьому зв'язку російський економіст Т. Степанова [10] відзначає, що знання – це поновлюваний ресурс, який у процесі свого використання лише збільшується. Ця його якість унікально і відрізняє від інших активів. Унікальність знання полягає і в тому, що воно одночасно є і ресурсом, і фактором виробництва, і активом, і благом. Знання неможливо нічим замінити. Це – ресурс невзаємозамінний. Звідси впливає його винятковість, цінність і рідкість.

Необхідно врахувати, що, перш за все, поняття «економіки, заснованої на знаннях», в останні роки широко поширене у світовій економічній літературі, відображає визнання того, що наукові знання і спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального і нематеріального виробництва, забезпечення сталого економічного розвитку. Глибина радикальних змін, пов'язаних із заміщенням праці знаннями, полягає в тому, що в умовах, «коли знання у своїй систематичній формі залучається до практичної переробки ресурсів (у вигляді винаходу або організаційного удосконалення), можна сказати, що саме знання, а не праця виступає джерелом

вартості» [1, с. 66]. Крім окремих авторів і груп учених, дана тематика була «підхоплена» міжнародними організаціями і корпораціями. Глибоко симптоматично, що в документах Всесвітнього наукового форуму, організованого ЮНЕСКО та Міжнародною радою з науки (International Council for Science) в листопаді 2003 р. в Будапешті, суспільству нового типу дається таке визначення: «Суспільство, засноване на знаннях, – це інноваційне суспільство, базоване на концепції безперервного навчання протягом усього життя. Воно об'єднує співтовариства вчених, дослідників, інженерів і техніків, дослідницькі мережі, а також фірми, залучені в процес дослідження і виробництво високотехнологічних товарів і послуг. Це утворює національну інноваційно-виробничу систему, яка інтегрована в міжнародні мережі з виробництва, розповсюдження, використання і захисту знань. Наявні в такому суспільстві засоби комунікацій та інформаційні технології можуть забезпечити широкий доступ до гуманітарних знань. Знання використовуються як для надання можливостей і збагачення індивідуальних осіб в культурному і в матеріальному плані, так і для будівництва сталого суспільства».

Головним ресурсом такої економіки виступає знання, яке, будучи застосованим в практичній сфері з метою отримання економічного, науково-технічного ефекту, стає інновацією і, в свою чергу, перетворюється в нове знання. За своєю природою знання швидко поновлюються. Втілюючись у новий товар або послугу, нове знання приводить до інновацій. Інновація – це застосування результатів інтелектуальної діяльності для створення нових продуктів, процесів і послуг. Економіка знань постійно генерує інновації – перетворює нові знання в нові товари і послуги. На наш погляд, саме інновація – основний елемент дефеніції економіки знань.

Підкреслимо, що важливим чинником, що стимулює становлення суспільства знань, є скорочення життєвого циклу знань і професійних навичок. Тому важливими елементами ЕЗ виступають безперервність освіти та регулярне підвищення кваліфікації. Результати розрахунків, проведених Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), показали, що підвищення «освіченості» суспільства на один академічний рік забезпечує приріст економіки країн-членів цієї організації на 5 відсотків в короткостроковій перспективі і на 2,5 відсотка - у довгостроковій (*"Європейська система освіти і підготовки кадрів повинна стати еталоном світової якості". Доповідь на саміті керівників країн ЄС. Березень, 2002.*). За оцінками експертів, у найбільш економічно розвинених країнах у середньому 60% приросту національного доходу визначається приростом знань і освіченості суспільства.

Підсумовуючи зауважимо, що навіть в економічній теорії категорія ЕЗ має не одне значення. Це системне і комплексне явище. М. Ченцова зазначає у своєму дисертаційному дослідженні, що в цьому сенсі ЕЗ виступає як [12, с. 6-7]:

- Постіндустріальна економіка, оскільки в ній має місце збільшення частки сфери послуг, що починає домінувати в процентному відношенні над сферою виробництва.
  - Інформаційна економіка, оскільки інформація (знання, наука) починає грати в ній вирішальну роль як фактор виробництва.
  - Інноваційна економіка, оскільки інноваційною можна вважати таку економіку, в якій знання дозволяють генерувати безперервний потік нововведень, відповідаючи динамічно мінливим потребам, а часто і формує ці потреби.
-

- Глобальна мережева економіка, оскільки в економіці знань взаємодія між носіями знання опосередковується широкими мережевими зв'язками в глобальному масштабі (поява мережі Інтернет як нової інфраструктури економіки).

Експерти Світового банку виділяють чотири опори «економіки, заснованої на знаннях» [15]:

- Наявність освіченого і професійно підготовленого населення, здатного створювати, розподіляти і використовувати знання.
- Динамічна інноваційна інфраструктура (починаючи з радіо і закінчуючи Інтернетом, що забезпечують комунікації, поширення та обробку інформації).
- Економічні стимули та інституційний режим (загальноекономічне середовище сприяє вільному руху знань, впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку підприємництва).
- Інноваційні системи (мережа дослідних і «мозкових» центрів, університетів, приватних фірм та організацій, що займаються створенням нових знань, їх запозиченням ззовні і пристосуванням до місцевих нестатків).

Таблиця 1 - Індекси економіки знань за методикою Світового банку

Ранг	Країна	KEI	KI	Економічний режим	Інновації	Освіта	ІКТ
1	Данія	9,52	9,49	9,61	9,49	9,78	9,21
2	Швеція	9,51	9,57	9,33	9,76	9,29	9,66
3	Фінляндія	9,37	9,39	9,31	9,67	9,77	8,73
4	Нідерланди	9,35	9,39	9,22	9,45	9,21	9,52
5	Норвегія	9,31	9,25	9,47	9,06	9,60	9,10
6	Канада	9,17	9,08	9,45	9,44	9,26	8,54
7	В/Британія	9,10	9,06	9,24	9,24	8,49	9,45
8	Ірландія	9,05	8,98	9,26	9,08	9,14	8,71
9	США	9,02	9,02	9,04	9,47	8,74	8,83
10	Швейцарія	9,01	9,09	8,79	9,90	7,68	9,8

Індекси KEI та KI є середнім арифметичним усіх утворюючих їх індексів.

Один із підходів до вимірювання економіки, заснованої на знаннях, запропонований Світовим банком, програмою «Знання для розвитку». Запропонована методика Knowledge Assessment Methodology (КАМ) 2008 — пропонує комплекс із 83 структурних і якісних змінних для 140 країн світу. Економічна література містить і інші підходи такого роду, розроблені, наприклад, Європейською комісією (Європейська шкала інноваційного розвитку) тощо. Згідно з ними, процес розвитку такої економіки полягає у підвищенні якості людського капіталу, у підвищенні якості життя, у виробництві знань високих технологій, інновацій і високоякісних послуг тощо. У табл. 1 наведені індекси економіки знань, розраховані Світовим банком [17].

Основний ефект економіки, заснованої на знаннях, полягає в продуктивному використанні цих знань як для процесу навчання, так і для прикладного застосування, розробки нових технологій, випуску нової високотехнологічної продукції, усвідомленому використанні знань у повсякденному житті і їх обміну між країнами та корпораціями.

На початку ХХІ ст. здатність виробляти, одержувати і використовувати знання стає найважливішим чинником міжнародної конкурентоспроможності. У

цьому зв'язку продуктивною виступає характеристика економіки знань, дана експертами ООН: економіка, заснована на знаннях, – це економіка, в якій знання створюються, поширюються і використовуються для забезпечення господарського зростання і міжнародної конкурентоспроможності країни. При цьому знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічних процесів. Головний футуролог консалтингового підрозділу Cisco IBSG Дейв Еванс [16] оприлюднив наступний прогноз їх подальшого розвитку: до 2029 року за 100 доларів США можна буде купити систему зберігання ємністю в 11 петабайт. Такого об'єму пам'яті буде достатньо, щоб цілодобово програвати відео DVD-якості протягом більш ніж 600 років; у майбутні 10 років швидкість передачі даних у домашніх мережах збільшиться в 20 разів; у 2013 року щомісячний обсяг трафіку в бездротових мережах складе 400 петабайт; інтернет еволюціонує до такого ступеня, що зможе підтримувати миттєві комунікації незалежно від відстані; перший комерційний квантовий комп'ютер з'явиться до середини 2020 року; до 2020 року персональний комп'ютер вартістю в одну тисячу доларів США за своєю обчислювальною потужністю зрівняється з людським мозком.

Підсумовуючи, зауважимо, що економіку знань необхідно розглядати як системне і комплексне явище. Перш за все, вона включає в себе елементи, що відносяться до одного з секторів народного господарства, в якому відбувається і виробництво, і обробка знань, і управління ними. Як поняття, що позначає сучасну економіку, а, отже, і життя соціуму, економіка знань часто використовується у висловлюваннях політичних діячів, у програмах політичних партій і урядів різних країн. Так, термін економіка знань з'являється і у висловлюваннях різних політиків (наприклад, британського прем'єр-міністра Т.Блера, російського прем'єр-міністра Д. Медведєва тощо). З викладеного випливає, що сьогодні не існує чіткого визначеного всіма визначення ЄЗ. Тому необхідно уважно стежити за контекстом, в якому вживається цей термін у економічній літературі.

Тим не менш, парадигма розвитку сучасного суспільства базується на концепції економіки знань, тобто економіки, місією якої є генерування і комерціалізація нових знань. Це економіка, заснована на комплексній модернізації та інноваційному розвитку всіх секторів на базі технологій нового покоління, що забезпечує високу додану вартість, енергоефективність, формування якісного навколишнього середовища і соціальну стабільність.

Висновки. Теоретико-методологічна розробка становлення і розвитку економіки знань в існуючій економічній літературі явно не відповідає тій ролі і місцю, яку вони відіграють у соціально економічному розвитку сучасного суспільства. Сьогодні формується нова парадигма знань. Знання виступають базовою категорією нової економіки – економіки знань. Поряд із терміном «економіка, заснована на знаннях», останнім часом набули також поширення поняття «суспільство, засноване на знаннях» (the knowledge-based society) або «суспільство знань» (the knowledge society). Зараз цей термін використовується для визначення типу економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань є джерелом економічного зростання і міжнародної конкурентоспроможності країни. Сьогодні, економіка знань – це новий економічний всесвітній порядок. На частку нових знань, втілюваних у технологіях, обладнанні та організації виробництва, у розвинених країнах припадає від 70 до 85% приросту ВВП. Мало сказати, що це частина господарської системи, пов'язана з процесами отримання,

використання та передачі знань, тут когнітивна складова набуває першорядну важливість: знання, людина, що їх виробляє, і механізми пізнання — ядро економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе: антология / под ред. В.Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1986.
2. Гальчинський А., Єщенко П. Економічна теорія. -К.: Вища школа. -2007.
3. Егорова А.А. Особенности формирования и функционирования инновационного потенциала в условиях трансформации социально-экономической системы: Автореф. дис. канд. экон. наук / А.А. Егорова. — Челябинск: Б.И., 2004.
4. Жураховский С.Н., Жураховская И.М. Экономика, основанная на знаниях, как объект экономического анализа.- Вестник МГОУ. Серия «Экономика». № 2. - 2012.
5. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики/ В. Иноземцев //Мировая экономика и международные отношения.-2000.-№3.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс // Под ред. О.И. Шкаратана. — М.: Знание, 2000.
7. Макаров В.П. Экономика знаний: уроки для России / В.П. Макаров // Вестник Российской академии наук.- 2003.-Т. 73.-№. - 5.
8. Матеров И. Факторы развития «новой экономики» в России / И. Матеров // Экономист. — 2003. — № 2.
9. Социально-экономические проблемы информационного общества.- Сумы:ИТД «Университетская книга», 2005.
10. Степанова Т.Е. Знать или не знать... Вот в чем вопрос! / Т.Е Степанова // Креативная экономика. — 2007. — № 3. — С. 36-44.
11. Тоффлер О. Метаморфозы власти. - М.: Наука. -2004.
12. Ченцова М.В. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях / М.В. Ченцова // Автореферат дис. канд.экон.наук. — Москва: ФГОУ ВПО «Финансовая академия при Правительстве РФ», 2008.
13. Toffler, O. Powershift: Knowledge, wealth, a. violence at the edge of 21st century / O. Toffler. — N.Y.; L.: Bantam books, 1990. — 551 P.
14. Tomas M. J. Innovation, investment, and Unbundling./ Th. M Jorde , J.S. Sidak, D.J. Teese.- September, 1999.
15. <http://www.finbord.ru>
16. http://www.ng.ru/science/2010-01-13/15_evans.html
17. http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp